

Begrundande läsning

Ronny Ambjörnsson

När jag på 1980-talet skrev min bok *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (1988), såg jag den som en essä, en form av resonerande framställning där jag blandade traditionell källforskning med en bestämd argumentation – ”hypotes” och ”hypotetisk” var de ord jag använde. Jag ville ringa in vad jag kallade ett skötsamhetsprojekt, vilket tog sin början i en relativt avgränsad moralisk sfär som hade med nykterhet och dryckenskap att göra, men som efterhand växte ut till att omfatta ett vidare spektrum av livsideal, kultur och sätt att uppträda. Min tanke var inte att beskriva hur denna process tog sig uttryck i det dagliga livet i Holmsund, den plats som jag valt ut för min studie, utan hur processen avspeglade sig i protokoll från framför allt de två godtemplarlogerna Skärgårdsblomman och Skärgårdsklippan, från början av 1880-talet till början av 1930-talet. I denna process spelade vad jag med ett hemmagjort begrepp beskrev som *begrundande läsning* en viktig roll.

I en artikel i förra årgången av *Lychnos* invänder Per Sundgren mot denna beteckning, som han vill förbehålla i första hand folkbildningens studiecirklar, medan han för väckelserörelsen vill använda begreppet *be-kräftande läsning*. Det kan ligga något i det, jag vill inte direkt bestrida hans uppfattning, i synnerhet som det är just folkbildningens studiecirklar som min bok handlar om, och inte väckelserörelsen, som ägnas knappa tre sidor. Jag kommer visserligen in på den i samband med mitt resonemang om läsning. Men det var bildningssträvandena inom i första hand nykterhetsrörelsen, och i andra hand arbetarrörelsen, som fick mig att fundera över läsningen som historiskt fenomen.

Min undran var denna. Det verkade vara viktigare att föreningsmedlemmarna läste än vad de läste. Man kan förstå om medlemmarna i en nykterhetsförening förväntades läsa nykterhetslitteratur, och så var det också i rörelsens början. Artiklar i godtemplarrörelsens tidskrift *Reformatorn* lästes regelbundet högt. Men ett stycke in på 1900-talet blev det vanligt bland de mer aktiva medlemmarna att låna hem och läsa böcker ur det bibliotek, som bildades i anslutning till föreningens studiecirkel (som också stod öppen för allmänheten). Av dessa böcker handlade bara ett fåtal om nykterhet. Det förefaller alltså som att läsningen som *mental akt* hade en betydelse som vi i en läsande kultur tar för given, men som förtjänar att diskuteras av historiker och idéhistoriker.

Kommen så här långt sökte jag efter forskning om läsandet som historiskt fenomen. Jag fann inte så mycket. Jag hittade de två arbeten som

Sundgren också nämner, Rolf Engelsings *Der Bürger als Leser: Lesege-schichte in Deutschland 1500–1800* (1974) samt ett resonemang i Robert Darntons kända essäsamling *Stora kattmassakern och andra kulturhisto-riska bilder från fransk upplysningstid* (1984, sv. övers. 1987). Enligt Engelsing utvecklades läsandet i två etapper, som delvis gick omlott: ett tidigt, intensivt läsande av några få böcker samt ett senare, mer extensivt läsande av flera böcker, tidningar och tidskrifter. Darntons tanke är att det med tilläggnelsen av Rousseau utvecklades ett nytt läsande, som innebar att läsaren gjorde det lästa till föremål för ett slags inre resonemang. Det var särskilt ett citat ur en tysk läshandledning av Johann Adam Bergk från 1799, *Die Kunst Bücher zu Lesen*, som jag fastnade för. Darnton citerar ur denna: ”Vi måste ställa allt vi läser i relation till vårt jag, överväga allt från en personlig synpunkt och aldrig förlora den tanken ur sikte att läs-ningen gör oss friare och mer oberoende och att den bör hjälpa oss att få utlopp för vårt hjärta och vår tanke [...] Att läsa litet och meditera en hel del över vad vi läser eller tala utförligt om det oss emellan, är rätta sättet att smälta det.” (289)

Detta läsande påminde, tyckte jag, en del om det läsande som anbefall-ades i logen Skärgårdsblomman. Man talade där om att böcker skulle läsas med eftertanke. Läsning var ofta uppe till diskussion. En fråga som åter-kom var om romanläsning kan sägas vara till skada eller nytta. Till en början rådde det delade meningar. Men den inställning som flertalet efter-hand intog var att man måste skilja mellan goda och dåliga romaner. Tanken tycks ha varit att goda romaner ger moraliska insikter som är svåra att nå på annat sätt. En annan tanke som kom till uttryck – till exempel i ett föredrag den 5 december 1917 av en av studiecirkelns med-lemmar, sågverksarbetaren Ragnar Bäckström – var att skönlitteraturen kunde göra den läsande bättre skickad att ”döma i sina egna å landets angelägenheter”. Det vill säga ett slags medborgerlig tanke. Till detta bidrog naturligtvis också, utan att det direkt utsades, den diskussion om existentiella och politiska frågor som samtidigt förekom på cirkelmötena. Läsande och diskussion utgjorde, som jag ser det, delar av en helhet.

Det är naturligtvis, som Sundgren hävdar, en stor skillnad mellan 1700-talets Rousseauläsare och 1900-talets godtemplare. Men det finns också – om Darntons tes är riktig – likheter. Min utgångspunkt är inte, som Sundgren hävdar, ”den mycket känslösamma läsning av Rousseau” som förekom på 1700-talet – denna läsning är välkänd – utan det inslag i denna läsning som citatet ovan ger belägg för. Med begrundande läsning menar jag helt enkelt en läsning som i första hand ställer det lästa i rela-tion till den egna personen. En sådan läsning kan förstås vara känslösam, men den innehåller också ett intellektuellt element; den tyska läshandled-ningen talar om *både* hjärta och tanke.

Och det är här väckelserörelsen kommer in. Sundgren menar att det rousseauanska läsandet dog ut i Madame Bovarys tidsålder. Det är ingen

orimlig uppfattning, om man med rousseauanskt läsande i första hand menar ett känslösamt läsande. Men det är heller inte orimligt att det jag kallar begründande läsning, alltså den form av läsning som ställer det lästa i relation till den läsande, mycket väl kan ha levt kvar, som en så att säga historisk vinst. När väckelserörelsen från slutet av 1700-talet växte fram, först i Norrland och senare i det övriga Sverige, var det en rörelse som inbegrep ett nytt läsande; det är bl. a. därför som väckelsens folk kallades läsare. Läsarna läste förvisso mycket, även om de till en början höll sig till ett fåtal skrifter. De läste också andra böcker än de av kyrkan påbjudna. Och de läste framför allt, det är min hypotes, på ett annat sätt än det som förekom inom statskyrkan och kontrollerades vid husförhör och genom kyrkotukt. Kyrkans läsning syftade visserligen också, som läsforskaren Egil Johansson i flera arbeten påpekat, till förståelse av det lästa. Men det yttersta målet var efterlevnad, och i läsningen ingick vanligen ett mekaniskt element. Det gällde att lära sig det lästa utantill.

Här är jag emellertid inne på ett för mig ganska okänt område, som inte behandlas annat än mycket översiktligt i min bok. Läsandet inom nykterhetsrörelsen går att följa, eftersom det skrevs utförliga diskussionsprotokoll. Men någon motsvarighet till dessa finns inte när det gäller de religiösa rörelserna i Holmsund. Här har jag bara antaganden att falla tillbaka på.

Och det finns heller inte så mycket forskning när det gäller läsning inom väckelserörelsen. Men ämnet har tangerats av några forskare, framför allt av Egil Johansson och historikern Daniel Lindmark. Viktiga arbeten är Johanssons ”Den kyrkliga lästraditionen i Sverige – en konturteckning” i *Kunskapens träd: Artiklar i folkundervisningens historia* (2 vol., 1988) samt Lindmarks *Uppfostran, undervisning, upplysning: Linjer i svensk folkundervisning före folkskolan* (1997). En speciell roll i det tidiga 1800-talets svenska väckelse spelade de s. k. traktaterna, uppbyggliga småskrifter som spreds av olika traktatsällskap och som behandlats av språkvetaren Olle Josephson i ”Honungsdroppen, negerslaven och en läsande svensk: 1800-talets religiösa traktater” i *Verklighetens texter: Sjutton fallstudier* (2001). Josephson ser i den läsning dessa möjliggjorde en ”övergång mellan ett uppifrån anbefallt och ett självvalt läsande” (518), ett läsande som ofta motarbetades av prästerskapet. Han menar ”att det var något lättare att pröva traktatexterna utifrån egna erfarenheter och perspektiv; texterna var inte heliga och deras innehåll befann sig betydligt närmare läsaren i tid och rum än Bibelns. Steget blir därefter inte så stort till att läsa sakprosa av annat slag, t. ex. politiska småskrifter eller veckopressens föregångare” (ibidem). Till denna uppfattning ansluter sig Stefan Gelfgren i sin nyligen ventilerade avhandling *Ett utvalt släkte: Väckelse och sekularisering – evangeliska fosterlandsstiftelsen 1856–1910*. Gelfgren framhåller också den vikt som i både väckelse- och nykterhetsrörelsen lades vid den personliga omvändelsen. Den omvända relaterade allt i tillvaron till ett speciellt ögonblick, då livet ändrade riktning.

Man kan förstås, som Sundgren, invända att denna omvändelse var påbjuden och att väckelserörelsen i själva verket hade ett ”mycket auktoritärt drag”. Så var det kanske, det har i alla fall många vittnat om. Men det är svårt att komma ifrån, att det är skillnad mellan den patriarkalism som med kyrkan var inbyggd i statsapparaten och den som kom att utvecklas inom väckelserörelsen. Väckelserörelsens folk hade tagit ett steg som kyrkans folk inte tagit. Väckelsens anhängare läste inte bara Bibel, psalmbok och postilla, de läste ett flertal texter som varken hade gudomlig eller pseudogudomlig sanktion, de förhöll sig till det lästa och sökte leva i enlighet med vad de kom fram till. Så såg i alla fall deras ideal ut, och ideal är inte oväsentliga när det gäller idéers historia. De kan ha ett liv även om de inte alltid förverkligas. En tanke har fötts, en möjlighet har öppnats. Det är inte orimligt att tänka sig att nykterhets- och arbetarrörelsens medlemmar tog intryck av de ideal som väckelserörelsen kanske inte alltid efterlevde, men ändå bekände sig till.

Men det verkar vara en uppfattning som Sundgren inte kan dela. ”Det mesta tyder”, skriver han, ”i själva verket på att läsningen av Bibel, katekes och uppbyggelseskrifter innehöll mycket litet av verklig prövning av ståndpunkter, av vad vi idag skulle kalla för reflexion.” Jag är inte säker på det. Men jag kan ge Sundgren rätt i att det här behövs mer forskning. Hur den nu skall se ut. Kanske Sundgren med tiden kan ta det på sig? Han har ju också en hypotes.